

Szikulai István

Beszámoló a gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk után kikerült fiatal felnőttek utánkövetéses vizsgálatáról

Bevezetés

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban Gyermekvédelmi törvény) hatályba lépése lehetőséget ad arra, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek nagykorúságuk elérése után is a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében maradhassanak 24-ik életévükig (kivételes esetben 25 éves korukig) mint utógondozói ellátottak. Amennyiben erre nem tartanak igényt, és visszatérnek saját családjukba, vagy önálló életvitelt alakítanak ki, úgy minimum egy éves időtartamra kötelezően utógondozásban részesülnek, bár az utógondozás szintén a fiatal felnőttek 24 éves koráig tarthat.

Az utógondozás és az utógondozói ellátás tercier prevencióként a fiatal felnőtt sikeres társadalmi beilleszkedését szolgálhatja, hogy ne szoruljon egész felnőtt életében ellátásra. Az utógondozás és az utógondozói ellátás, és ezen keresztül a társadalmi beilleszkedés sikerét a következő tényezők nagymértékben meghatározzák:

- a fiatal felnőttek személyisége, meglévő belső erőforrásai;
- a fiatal felnőttek családi háttere, kapcsolattartása szüleivel;
- a fiatal felnőttek gondoskodásban eltöltött idejének hossza, az ezen időszak alatt szerzett esetleges mentális sérülések mélysége, a gondoskodás ideje alatt kiépített kapcsolatai;
- a fiatal felnőttek gondoskodásban eltöltött ideje alatti gondozása-nevelése (szocializációja);
- a fiatal felnőttek iskolázottsága;
- az utógondozás és az utógondozói ellátás által biztosítható lehetőségek;
- a társadalmi beilleszkedést és annak sikerességét szolgáló ösztársadalmi programok (munkához, lakáshoz jutás lehetőségei, szociális ellátások).

A felsorolt tényezők ismeretében is nehéz meghatározni, hogy egy, a gyermekvédelmi gondoskodásból nagykorúsága után kikerülő fiatal felnőttnek mennyi időt célszerű még intézményes keretek között eltöltenie. Egy részük számára rövid idő is elegendő, másoknak évekre van szükségük, míg alkalmassá válnak az önálló életre, és lesznek olyanok, akik mindig ellátásban maradnak.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a nagykorúvá váló gyermekvédelmi gondoskodás alatt állt fiatal felnőttek az önálló élet előnyei helyett csak az addig megszokott ellátás hiányát érzékelik, és ennek következtében elbizonytalanodnak. Számukra a visszatérés saját családjukba, vagy az önálló életmód kialakítása nem tűnik vonzó perspektívának.

A fiatal felnőttek sikeres társadalomba integrálódását szolgáló utógondozásnak és az utógondozói ellátásnak a gyakorlati tapasztalatai így sok esetben ellentétesek a Gyermekvédelmi törvény szándékával. A gyakorlat során tapasztalt jelenségek okainak és azok megoldását célzó lehetőségeknek a feltárása érdekében kérte fel a Szociális és Családügyi Minisztérium a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézetet a kutatás lebonyolítására és koordinálására, amely a 2001-ik év folyamán megtörtént; a kutatás első szakaszának lezárásaként készítettem el tanulmányomat, amelynek bemutatására vállalkozik jelen írás.

A Gyermekvédelmi törvény által előírt feladatok

A Gyermekvédelmi törvényben megfogalmazott alapelvek és alapjogok annak biztosítását szolgálják, hogy a gyermekvédelmi szakellátás intézményeiben lehetőség szerint minél kevesebb gyermeket helyezzenek el, s a bekerülő gyermekek közül is minél többen térjenek vissza rövid időn belül saját családjukba. Ha a gyermekek nem térhetnek vissza saját családjukba, akkor számukra a gyermekvédelmi szakellátás keretében kell otthont nyújtó ellátást biztosítani, elsősorban örökbefogadó szülők vagy nevelőszülők révén, amennyiben erre nincsen mód, akkor gyermekotthonban. A fő cél a nevelőszülői vagy a gyermekotthoni elhelyezés esetében is az, hogy a gyermek rövid időn belül kerüljön vissza családjába, így biztosítható, hogy a lehető legkevesebb gyermek maradjon nagykorúságáig gyermekvédelmi gondoskodásban, aminek következtében az utógondozásba kerülő és az utógondozói ellátásban élő fiatal felnőttek száma is csökkenhet. Csökkenhet továbbá az utógondozás és az utógondozói ellátás igénybevételének ideje is.

A Gyermekvédelmi törvény és a 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet a gyermekvédelmi szakellátás rendszerének átalakítására 2002. december 1-ig adott lehetőséget, de a gyermekvédelmi szakellátás intézményei jelenleg is átmeneti állapotok között működnek. Hozzájárul ehhez, hogy a megváltozott feladatok a szemléletmód megváltozását is követelik, amely csak hosszabb idő alatt, képzések, felkészítések, szervezetfejlesztő tréningek és az együttműködés pontos kimunkálása segítségével érhető el. A feladatok megváltozása többletterhelést jelenthet a munkatársak számára, így a munkavégzés megfelelő színvonala nem garantálható, továbbá sok esetben a szakemberek korai szakmai kifáradása sem előzhető meg.

A gyermekvédelmi szakellátás intézményeinek feladata maradt továbbra is a család- és utógondozás, az utógondozó feladatai körébe a következők tartoznak:

- segíti a fiatal felnőttet az önálló életvitel kialakításában;
- támogatja a fiatal felnőttet családjába történő visszailleszkedésében;
- segíti a fiatal felnőttet tanulmányainak kiválasztásában és elvégzésében;
- segíti a munkahely kiválasztásában, a munkába állításban;
- segíti a fiatal felnőttet a szociális problémái megoldásában;
- életvezetési, konfliktus-megoldási tanácsokat ad;
- szükség szerint, de legalább havonta egyszer felkeresi a fiatal felnőttet;
- legalább heti egy fogadónapon lehetőséget biztosít a fiatal felnőtt számára, hogy felkereshesse;
- segíti az otthonteremtési támogatás iránti kérelem elkészítésében és benyújtásában;
- a gyámhivatal felkérésére véleményezi a fiatal felnőtt otthonteremtési kérelmének megvalósíthatóságát, és azt, hogy a támogatás valóban megoldja-e a fiatal felnőtt tartós lakhatását;
- segíti a fiatal felnőttet a támogatás ésszerű felhasználásában, és annak módjáról tájékoztatja a gyámhivalt;
- javaslatot tesz a gyámhivatal számára a támogatási összeggel való elszámolás módjára és idejére;
- a gyámhivatal felkérésére, annak hiányában negyedévente és a kirendelés megszűnésekor tájékoztatja a gyámhivalt az utógondozás eredményéről.

A gyermekvédelem intézményrendszere

A megyékben és a fővárosban a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek, az utógondozói ellátás alatt álló fiatal felnőttek elhelyezését és a fiatal felnőttek utógondozását a következő intézmények biztosítják:

- nevelőszülői hálózat;
- gyermekotthon (lakásotthon);
- speciális gyermekotthon;
- többcélú intézmény (általános iskola, diákotthon és gyermekotthon);
- utógondozó otthon;
- területi gyermekvédelmi szakszolgálat;
- a Szociális törvény hatálya alá tartozó fogyatékosok és pszichiátriai betegek otthona.

A felsorolt intézmények mindegyikében található utógondozói ellátottakat, és — az utolsó intézmény kivételével — mindegyik utógondozó fiatal felnőttestet.

Az intézmények megfelelő működését a szakmai dokumentáció alapozza meg, ezek közül a következők megléte szükséges és fontos az utógondozás és az utógondozói ellátás szempontjából:

- szakmai program,
- szervezeti és működési szabályzat,
- munkaköri leírások,
- szabályzatok (utógondozás, utógondozói ellátás, érdekképviselés, gyermekönkormányzat és egyéb.),
- megállapodások (utógondozói ellátás),
- nyilvántartások (a 235/1997. (XII.17.) Kormányrendelet mellékletében szereplő adatlapok és a Gyermekeink védelmében elnevezésű egységes nyilvántartási rendszer),
- etikai kódex,
- házirend.

A szakmai dokumentáció körébe tartozó egyes dokumentumok (pl. házirend, megállapodás) elkészítésének folyamatába a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló gyermekek és az utógondozói ellátást igénybe vevő fiatal felnőttek bevonása is szükséges. Így a szakmai dokumentáció megléte a gyermekek és a fiatal felnőttek megfelelő ellátásának eszköze és biztosítója. Az utógondozottak és az utógondozói ellátottak általánosan tapasztalható információhiánya részben a szakmai dokumentáció és elkészítése hiányosságából következik.

A szakmai programot minden esetben a hatályos jogszabályok, a módszertani ajánlások és a helyi szükségletek, sajátosságok figyelembevételével kell elkészíteni. A szakmai program kialakítása hosszú távú tevékenység, amiben a teljes szakmai területnek részt kell vennie. Ez sok időt és munkát vesz igénybe, de csak így válhat a szakmai program a gyermekvédelmi szakellátás intézményeinek alapidokumentumává. A gyermekvédelmi szakellátás intézményeinek szakmai programjaiban gyakran szerepel, hogy az utógondozó feladatai közé tartozik felvértezni a nagykorúvá váltakat olyan ismeretekkel, amelyek képessé teszik őket az önálló életvitelre. Valójában ezt már gyermekkorukban, bekerülésük után el kell kezdeni, ez a gyermekotthoni nevelés egyik fontos feladata, különösen a fogyatékkal élő gyermekek esetében. Ezzel szemben az utógondozók fontos feladata a fiatal felnőttek megfelelő informálása az önálló életvitel sikeres kialakítása érdekében.

A szakmai programok elfogadása után célszerű elkészíteni a különböző feladatok ellátását átfogóan részletező szabályzatokat. Ezek közé tartozik az utógondozás és az utógondozói ellátás szabályzata, amely működésének és a munkatársak által alkalmazott módszereknek, eljárásoknak a leírása.

A megállapodás szabályozza az utógondozói ellátás biztosítását. Tartalmaznia kell a fiatal felnőtt szükségleteit, az utógondozói ellátást biztosító intézmény vagy személy nevét, címét, ahol a fiatal felnőtt igénybe veszi az ellátást nyújtó intézmény vagy személy által elérhetővé tett szolgáltatásokat. Ezen kívül tartalmaznia kell az utógondozói ellátás megszüntetésének feltételeit és azokat az egyénre szabott magatartási szabályokat, amelyek betartása szükséges az ellátás igénybevételéhez.

Az otthont nyújtó ellátást biztosító intézmény házirendje tartalmazza azokat a szabályokat, amelyek betartása kötelező minden utógondozói ellátottra és intézményre. Ezek megsértése az utógondozói ellátottak részéről legsúlyosabb esetben az ellátás megszüntetésének kezdeményezését vonhatja maga után. Továbbá a házirendnek tartalmaznia kell a fiatal felnőtt jogait, a jutalmazás, büntetés alapelveit, valamint a napirendet is. A fiatal felnőtt a házirendben szabályozott módon érvényesítheti jogorvoslati igényét, amennyiben az intézmény sérti meg a jogait.

Az etikai kódex meghatározza a munkatársak szakmai felelősségét és kötelességét, annak érdekében, hogy a szakma előírásainak megfelelően végezzék munkájukat.

A kutatás ismertetése: a kutatás menete, módszerei

A kutatásra a Szociális és Családügyi Minisztérium felkérése alapján a 2001-ik évben került sor, 2001. május 1-je és 2001. október 31-e között. Ezután került sor az adatok feldolgozására, majd a zárótanulmány megírására 2002. február 15-ig.

A kutatás célja: a gyermekvédelmi ellátásból nagykorúságuk után kikerülő fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedésének, önálló életvitelük sikeres kialakításának vizsgálata.

A gyermekvédelmi rendszerből nagykorúságuk elérése után kikerülő fiatal felnőttek utánkövetéses vizsgálatát akkor célszerű elvégezni, ha az adekvát és értékelhető adatokat szolgáltat a jelenleg működő gyermekvédelmi rendszerről. Ezért volt érdemes leszűkíteni kutatást a Gyermekvédelmi törvény hatályba lépése, 1997. november 1-je után nagykorúvá vált fiatal felnőttekre.

Célunk az volt, hogy a kutatás részeként az ország összes területi gyermekvédelmi szakszolgálatánál sor kerüljön az adatlapok kitöltésére, hogy adatokat szolgáltatassanak a Gyermekvédelmi törvény életbelépése óta nagykorúvá vált fiatal felnőttekről és az utógondozói ellátást igénybevevőkről. Ezzel egyidejűleg — az adatlapok kitöltése mellett — egy-egy területi gyermekvédelmi szakszolgálat interjúk felvételét is elvégezte volna az ország minden régiójában. Az interjúalanyok kiválasztására és az interjúk elkészítésére szempontrendszerrel dolgoztam ki, s ezek segítségével került sor az interjúk felvételére az utógondozás alatt álló fiatal felnőttek köréből, kontrollcsoportként pedig az 1997. november 1-je után nagykorúvá vált, utógondozói ellátást igénybevevő fiatal felnőttek köréből. A szempontok nem alkottak merev, zárt kategóriákat, hanem csak a választást segítették elő. Ez azt jelenti, hogy a nyilvántartásban szereplő fiatal felnőttek közül azokat kellett választani, akik minél több, vagy akár az összes szempontnak megfeleltek.

A kutatás során az ország 16 területi gyermekvédelmi szakszolgálatával kitöltött adatlapokat, amelyek 4421 fiatal felnőtt adatait tartalmazzák részben (nem teljesek az adatsorok minden fiatal felnőtt esetében) és 6 területi gyermekvédelmi szakszolgálat által felvett 114 interjút tudtunk feldolgozni. Ez a tervezett feldolgozottsághoz képest az adatlapok esetében 80%-os, az interjúk esetében körülbelül 81%-os eredményt jelent, így a kutatásban nyert adatok alkalmasak általánosítható következtetések levonására.

A kutatás tehát adatlapok és interjúk felvételéből állt. Az adatlapok elkészítésénél abból indultunk ki, hogy a kutatás elvégzéséhez milyen adatokra van szükség, nem abból,

hogy mi áll rendelkezésre. A kutatás során problémaként merült fel, hogy a kért adatok egy részét nem gyűjti senki, míg sok adat nagyon nehezen hozzáférhető. Ennek következtében kiderült, hogy szükséges lenne a nyilvántartások módosítása, és egy azokat kezelni tudó számítógépes program kidolgozása. A szolgáltatást igénybe vevő fiatal felnőttekkel elkészített interjúk feldolgozásával az adatok alapján kirajzolódó helyzetkép tovább árnyalható, pontosítható.

A vizsgálat következtetéseinek felhasználása segíti a gyermekvédelmi rendszer és a használt eljárások, módszerek fejlesztését, a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek családjukba történő visszatérését, amennyiben ez nem lehetséges, önálló életvitelre való felkészítését, ezáltal pedig az utógondozásban és az utógondozói ellátásban élő fiatal felnőttek számának csökkentését, sikeres társadalmi beilleszkedésüket.

Szakmai hipotézis

A gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek száma folyamatosan csökken, ami elsősorban nem a prevenciónak, hanem annak a demográfiai ténynek köszönhető, hogy az ország lakossága évről évre kevesebb. Alátámasztja ezt, hogy a gondoskodásban élő gyermekek aránya a 0-18 éves populáción belül csökkenő tendenciát mutat a 80-as évek óta, így a prevenciónak abban lehet szerepe, hogy ez a tendencia folytatódott 1997 után is. Ezzel ellentétben a Gyermekvédelmi törvény életbelépése óta az utógondozói ellátásban élő fiatal felnőttek száma évről évre nő, míg az önálló életvitelt kialakító fiatal felnőttek száma nem mutat jelentős emelkedést. Ennek okai a következők lehetnek:

- Egyre több gyermek kerül gyermekvédelmi gondoskodásba 14 éves kora után, egyre rosszabb személyiségállapotban (ami magatartási, tanulási, beilleszkedési zavarokban, idegrendszeri problémákban, drogfogyasztásban és bűncselekmények elkövetésében nyilvánult és nyilvánul meg), így a terápiás folyamat nem érhet véget a nagykorúság elérésével, s ez gátolhatja az önálló életvitel kialakítását a nagykorúság elérése után. Mindez az alapellátás nem megfelelő működéséről vagy hiányáról is árulkodhat, illetve szakmai bizonytalanságára utalhat.
- A családok többnyire maguk is devianciákkal, problémákkal terheltek, amelyek nem oldódnak meg automatikusan a gyermek nagykorúvá válásával, így ezek a családok általában nem alkalmasak a fiatal felnőttek fogadására, és sok esetben a fiatal felnőttek maguk sem kívánnak visszatérni családjukba. Ez szintén lehet az alapellátás és az egyéb családtámogató ellátások nem megfelelő működésének vagy hiányának következménye. A legtöbb fiatal felnőtt nem rendelkezik erős családi kapcsolatokkal, ami azt is jelentheti, hogy a kapcsolattartás kialakításával, erősítésével megbízott szakember (családgondozó, nevelőszülői tanácsadó) nem látta el megfelelően a feladatát. Mindez megfoszthatja a fiatal felnőttet a család támogatásától az önálló életvitel kialakítása során.
- A gyermek későbbi társadalmi beilleszkedésének sikeressége jelenleg fordítottan arányos a gyermekvédelmi szakellátásban eltöltött idővel, azaz minél több időt töltött gondoskodásban, annál nagyobb az esélye, hogy további ellátásra fog szorulni. Ennek oka a gyermekek nem megfelelő szocializációja, a családi kapcsolatok gyengülése, megszakadása, a kötődés zavarai, a társas viszonyok kialakításának nehézségei, a partnerkapcsolatok problémái, iskolázottsági problémák, az alacsony kudarc-tűrő képesség, az ellátására szocializáltság és az önálló életre nevelés hiányosságai.
- Az okok közé tartozhat az is, hogy az intézmények bizonyos esetekben nem szeretnék, ha nagykorúságuk elérése után a fiatal felnőttek kilépnének az intézményből. Ezt okozhatja a fiatal felnőtt erős kötődése az intézményhez és az intézmény dolgozóinak segítő attitűdje,

de okozhatja pénzügyi érdekek is, mivel az intézmény az utógondozói ellátásban lévő fiatal felnőttek után is megkapja a gyermekvédelmi normatívát.

- Gátolja a fiatal felnőttek önálló életvitelének kialakítását és előidézheti az utógondozói ellátás fokozott igénybevételét a gyermekek iskoláztatási problémája is, vagy azért, mert az adott iskolát nem fejezik be (esetlegesen nem adekvát az iskolaválasztás, vagy nem piacképes a szakma), és másik iskolát kezdenek, vagy azért, mert olyan későn kezdik el a középiskolát, hogy túlkorossá válnak, és nem tudják tanulmányaikat befejezni nagykorúságukig.
- A fiatal felnőttek munkába állása nehézségekbe ütközik hiányos vagy nem megfelelő képzettségük és a fiatal felnőtt lakhelyén, illetve elhelyezése helyén található munkalehetőségek korlátozott volta miatt. Különösen a roma fiatalok munkába állása nehéz, mivel a munkáltatók sok esetben elzárkóznak a felvételüktől.
- A gyermekek és a fiatal felnőttek számára a szabadidő eltöltése is problémát okozhat, kevés fiatal olvas vagy sportol, főleg tévét néznek, esetleg diszkóba járnak. Ennek következtében könnyen befolyásolhatóak lehetnek, barátok hiányában devianciákat, szubkulturális hatásokat közvetítő csoportokba keveredhetnek.
- Az önálló életvitelt fenntartani nem tudó fiatalok között az ellátás sok esetben „hospitalizáló” hatású, mivel a fiatal felnőtt állandó ellátásra szorulhat, vagyis az utógondozói ellátás megszűnése után megjelenhet a szociális ellátó rendszerben.
- A fiatal felnőttek önálló életkezdési támogatása vagy otthonderemelési támogatása az esetek többségében nem alkalmas arra, hogy a nagykorúvá válás után önálló életvitelt tudjanak kialakítani, mivel nem fedezi a saját ingatlanhoz jutás költségeit. Amennyiben az otthonderemelési támogatás fedezi a fiatal felnőtt lakáshoz jutását, akkor ez általában olyan településen lehetséges, ahol a fiatal felnőtt nem talál munkalehetőséget, tehát az önálló életvitel kialakítása ismételten nehézségekbe ütközik. A legnagyobb probléma általában a fiatal felnőttek lakáshoz juttatása és munkába állása.

Ennek alapján hipotézisem a következő:

A nagykorúvá váló fiatal felnőttek jelentős számban veszik igénybe az utógondozói ellátást, s nagyon kis számban az utógondozást, mivel a gyermekvédelmi gondoskodásban eltöltött idő alatt nem készítik elő megfelelően visszatérésüket családjukba, és családjukat az ő visszafogadásukra. Nem megfelelő az önálló életre nevelés sem, ami az önálló életvitel kialakítását, a társadalmi integrációt gátolja. Az utógondozói ellátottak magas és az utógondozottak alacsony száma a gyermekvédelmi rendszer diszfunkcionális működését jelzi. (Ez természetesen szűkítő megfogalmazás, mivel ez a társadalom más rendszereire is vonatkozik, melyeket azonban itt nem vizsgálunk, mivel nem tartoznak témánkhoz.) Ugyanakkor a megyékben és a fővárosban az utógondozás és az utógondozói ellátás kérdését csak a gyermekvédelem részeként kezelik, és nem tartják foglalkoztatási, oktatási-képzési, lakhatási és szociális problémának. Ebből következően a gyermekvédelem önmagában nem képes a problémák megoldására.

Az adatok és az interjúk feldolgozása igazolhatja vagy cáfolhatja hipotézisünket, valamint választ adhat arra is, hogy az utógondozói ellátás problémájának megoldására képes-e önmagában a gyermekvédelmi szakellátás intézményrendszere.

A kutatási adatok értékelése

A kutatás által nyert adatok és interjúk értékelése mellett a gyermekvédelmi szakellátás statisztikai adatait is szükséges ismertetni, ezeket az adatokat forrásmegjelöléssel láttuk el.

A kutatás során az adatlapok kitöltése több akadályba ütközött, ami azok feldolgozására is kihatott. Ezek között elsőként azt kell megemlíteni, hogy az adatsorok nem teljesek, aminek elsődleges oka, hogy sok adatot nem gyűjtenek a szakszolgálatok, vagy azok nem, illetve nehezen hozzáférhetőek, mivel az adatok nem kerülnek be a szakszolgáltatások által használt nyilvántartásokba. Az adatok alacsony száma azt sem tette lehetővé sok esetben, hogy százalékokról beszéljek. Mindezek miatt csak azokból az adatokból tudtam kiindulni, amelyek rendelkezésre álltak.

Az utógondozás és az utógondozói ellátás a statisztika tükrében (Általános tendenciák)

1. tábla

A gyermekvédelmi szakellátás statisztikai adatai

Év	0-17 évesek száma	Gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók száma	A 18 év alattiak és a gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók százalékos aránya
1989	2.647.978	28.748	1,09
1990	2.611.061	26.861	1,03
1991	2.586.795	25.328	0,98
1992	2.559.825	23.907	0,93
1993	2.497.341	22.944	0,92
1994	2.422.411	22.377	0,92
1995	2.357.707	21.952	0,93
1996	2.296.863	21.711	0,95
1997	2.238.359	20.955	0,94
1998	2.182.633	19.524	0,89
1999	2.134.745	18.632	0,87
2000	2.090.110	18.103	0,87

(Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről alapján)

Az 1. táblázatból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 18 éven aluli népesség száma évről évre csökken, és ezzel párhuzamosan a gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók száma is csökkenő tendenciát mutat. Ugyanakkor a gyermekvédelmi gondoskodás alatt állók száma nagyobb mértékben csökkent, mint a 18 év alatti korcsoport száma, amit a százalékos arány csökkenése mutat. Ennek ellenére a csökkenő tendencia elsődleges oka nem a prevenció és a szakellátás munkájának eredményessége, hanem az a demográfiai tény, hogy az ország lakossága évről évre kevesebb, amit bizonyít, hogy a 80-as évek óta megfigyelhető ez a csökkenő tendencia, amikor prevencióról a szó mai értelmében még nem is beszélhettünk.

2. tábla

Utógondozás a 18-24 éves korcsoportban

Év	Gyámhivatali elrendelések száma az év folyamán	Utógondozottak száma tárgyév december 31-én
1998	1607	2423
1999	1430	751
2000	1324	725

(Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről alapján)

Az utógondozások száma mind az elrendelések terén, mind a nyilvántartott adatok szerint csökken, ami részben magyarázható a demográfiai tényekkel, de mindenképpen arra is utal, hogy a fiatal felnőttek között nő azoknak a száma, akik nagykorúságuk elérése után nem tudnak visszatérni a családjukba, és önálló életvitelt sem képesek kialakítani különböző okokból, így tovább maradnak az ellátó rendszerben. Mindezt alátámasztja a 3. táblázat.

3. tábla

Utógondozás időtartama a 18-24 éves korcsoportban

Év	Életkor	Utógondozottak száma
1998.	18 éves	738
	19 éves	590
	20 éves	468
	21 éves	275
	22 éves	197
	23 éves és idősebb	155
1999.	18 éves	274
	19 éves	215
	20 éves	84
	21 éves	59
	22 éves	27
	23 éves és idősebb	92
2000.	18 éves	300
	19 éves	193
	20 éves	116
	21 éves	53
	22 éves	45
	23 éves és idősebb	18

(Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről alapján)

Az utógondozások nagy részének időtartama nem haladja meg az egy évet a táblázat szerint, ez azt jelenti, hogy a gyámhivatalok elrendelik a kötelező egy évre az utógondozást, majd annak letelte után mechanikusan megszüntetik azt.

Ezzel ellentétes az utógondozói ellátást igénybevevők számának alakulása, amit a 4. táblázat mutat be.

4. tábla

Utógondozói ellátás

Év	Utógondozói ellátottak száma tárgyév december 31-én	Felvételek száma a tárgyév folyamán	Megszűnések a tárgyév folyamán
1997	3019	n. a.*	n. a.*
1998	3391	2024	1652
1999	3865	1473	999
2000	3937	1084	1011

(Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről alapján)

* n. a. = nem áll rendelkezésre adat

Az utógondozói ellátottak száma a táblázat szerint évről évre növekszik, még akkor is, ha a felvételek száma csökkent. Ennek oka, hogy a megszűnések száma lényegesen alatta marad a felvételek számának. Ennek ellenére az utógondozói ellátás megszüntetésére még így is nagyon magas számban került sor. Ezért működhetne úgy is a rendszer, hogy a fiatal felnőttek nagykorúságuk után ugyan ellátásban maradnak, de rövid idő után megszűnik a szolgáltatás igénybevétele, s hazatérnek a családjukba, vagy önálló életvitelt alakítanak ki. Valójában azonban nem ez történik, hanem az ellátást igénybe vevők magas száma miatt magas az ellátásból kiváló fiatal felnőttek száma is.

5. tábla

Otthonteremtési támogatás

Év	Otthonteremtési támogatásban részesült	Elutasították otthonteremtési támogatás iránti kérelmét	Otthonteremtési támogatások összege összesen (e Ft)	Egy főre eső átlag (Ft)
1998	106	45	50.719	478.481
1999	250	49	137.490	549.960
2000	353	36	211.626	599.507

(Forrás: Szociális és Családügyi Minisztérium: Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről alapján)

Az otthonteremtési támogatás igénybevevőinek száma növekszik, ami ellentétes jelenség az utógondozások számának csökkenésével, mivel az otthonteremtési támogatás céljának megvalósulásához a gyámhivatal elrendeli a fiatal felnőtt utógondozását, és az utógondozó egy évig köteles segítséget nyújtani a támogatás felhasználásában, valamint a gyámhivatal felé történő elszámolásban. Növekszik a felhasznált pénzüsszegek nagysága, így az átlagosan egy főre eső összeg is, de kérdés, hogy ez csak az éves inflációnak megfelelő növekedés, vagy reálértékben is nő a támogatás összege. Ezzel kapcsolatban az adatok alapján kijelenthető, hogy az 1999-es évben a támogatás reálértéke is nőtt (kb. 5%-kal) az előző évhez képest (10%-os inflációval számolva a támogatás összege csak 526 329 Ft-ra nőtt volna), ezzel szemben a 2000-es évben csak az inflációt követő emelés valósult meg.

A kutatás adatai

A kutatás eredményeinek elemzése alátámasztja a statisztikai adatok által jelzett általános tendenciákat, de egyben kiegészítik, pontosítják azokat. Az elemzés során mindig a rendelkezésre álló adatokból indultunk ki, ami azt jelenti, hogy azokat torzíthatja az adatok töredékessége. Az utógondozás és az utógondozói ellátás helyzetének értékeléséhez az adatok elemzése mellett szükséges volt interjúk készítése is a szolgáltatásokat igénybevevő fiatal felnőttekkel. Az interjúk feldolgozásával az adatok alapján kirajzolódó helyzetkép tovább árnyalható. Összesen 114 interjú készült, 53 utógondozottal és 61 utógondozói ellátottal.

6. tábla

Utógondozás

	Utógondozott lány				Utógondozott fiú			
	1997	1998	1999	2000	1997	1998	1999	2000
ellátás alatt álló	45	244	332	289	31	243	381	339

ellátásba kerülő	47	216	259	191	40	251	327	263
ellátásból kikerülő	6	24	119	211	9	25	160	227

7. tábla

Utógondozói ellátás

	Utógondozói ellátott lány				Utógondozói ellátott fiú			
	1997	1998	1999	2000	1997	1998	1999	2000
ellátás alatt álló	427	895	1045	1127	485	1099	1301	1333
ellátásba kerülő	185	398	377	370	212	436	382	467
ellátásból kikerülő	92	164	213	289	115	163	216	404

A táblázatokban az összes utógondozott és utógondozói ellátott fiatal felnőttet fel kell tüntetni a tárgyév december 31-ei állapot szerint, függetlenül attól, hogy melyik évben került utógondozásba vagy utógondozói ellátásba. Így leolvasható, hogy az utógondozott és az utógondozói ellátott fiatal felnőttek száma évről évre hogyan változik a Gyermekvédelmi törvény hatályba lépése óta. Szintén ebben a táblázatban tüntettem fel a tárgyév folyamán újonnan utógondozásba, valamint utógondozói ellátásba került fiatal felnőttek számát, továbbá azoknak a fiatal felnőtteknek a számát, akiknek a tárgyév során megszűnt az utógondozása vagy az utógondozói ellátása, függetlenül attól, hogy melyik évben került utógondozásba vagy utógondozói ellátásba, mivel így követhető az utógondozottak és utógondozói ellátottak számának emelkedése vagy csökkenése. Az utógondozottak száma 1999-ig nőtt, majd csökkenni kezdett, aminek oka az ellátásba kerülők számának csökkenése, és az ellátásból kikerülők számának emelkedése. Az utógondozói ellátottak száma folyamatosan emelkedik, még akkor is, ha az ellátásból kikerülők száma is nő.

Elemeztem az utógondozottak és az utógondozói ellátottak születési idejét is. Ennek alapján megállapítható, hogy az utógondozottak esetében a legnagyobb számot mindig az adott évben 18 éves fiatal felnőttek adják, a korábban született fiatal felnőttek jelenléte az utógondozásban nem jelentős. Mindez arra a gyámhivatali gyakorlatra utal, hogy a kötelezően egy évre elrendelt utógondozást az egy év elteltével automatikusan megszüntették. Az utógondozói ellátottak esetében is megfigyelhető, hogy az adott évben 18 éves fiatal felnőttek vannak a legtöbben, de az ennél idősebb fiatal felnőttek száma nem olyan alacsony, mint az utógondozottak esetében.

Vizsgáltam a szakellátásban eltöltött időt, ami azt mutatja meg, hogy az utógondozottak és az utógondozói ellátottak mennyi időt töltöttek el a gyermekvédelem intézményeiben. Ez azért lényeges, mivel a Gyermekvédelmi törvény fontos alapelve, hogy a szakellátásban élő gyermekek minél rövidebb idő elteltével térjenek vissza családjukba. Azokban az esetekben, ahol a fiatal felnőttek tíz évet vagy annál több időt töltöttek el gyermekvédelmi gondoskodásban, fennáll annak a veszélye, hogy a fiatal felnőtt — kis túlzással — egész életében ellátásra szorul, intézményi függőség alakul ki, ami megterheli a szociális ellátórendszert. Kimagaslóan sok időt töltöttek ellátásban az utógondozói ellátottak, ahol 60-70% között van azoknak a fiatal felnőtteknek a száma, akik 10 évet vagy annál hosszabb időt töltöttek ellátásban. Az utógondozottak közt évről évre változik – általában 10-40% között – a 10 évet vagy annál több időt ellátásban töltöttek aránya. A rendelkezésre álló adatok szerint összességében a fiatal felnőttek 44%-a töltött több mint 10 évet az ellátórendszerben, ami nagyon magas szám. Megerősítik ezt az interjúk is, mivel ott is igen

magas a 10 évet vagy annál hosszabb időt ellátásban töltő fiatal felnőttek száma, az utógondozói ellátottak esetében több mint az esetek felében.

Nagyon fontos megvizsgálni a fiatal felnőttek és családjuk kapcsolattartását az állami/gyermekvédelmi gondoskodásuk idején, mivel ez a kapcsolat szolgálhatja a fiatal felnőttek visszailleszkedését családjukba, valamint támogatást adhat az önálló életvitel kialakításában. Általános vélekedés szerint az, aki gyermekkorában tartotta a kapcsolatot családjával, többnyire nagykorúsága elérése után is rendszeresen találkozott szüleivel. Az utógondozottak és az utógondozói ellátottak és szüleik között már nagyon nehezen jön létre állandó kapcsolat, ha korábban nem volt. Mindez gátolja a fiatal felnőttek visszailleszkedését családjukba, így számukra csak az önálló életvitel kialakításának vagy intézményes ellátás (utógondozói, szociális) igénybevételének lehetősége marad. Ha korábban nem tartottak kapcsolatot, és a fiatal felnőttnek igénye van a találkozásra, akkor az utógondozónak kell segíteni megtalálni a szülőket. Az utógondozók szerint sok esetben ilyenkor a kapcsolat csak addig tart, amíg a fiatal felnőtt pénzt elköltik, utána nem maradhat tovább otthon. A kapcsolattartás terén érdemes megjegyezni, hogy az utógondozottak és az utógondozói ellátottak között különbség tapasztalható. Az utógondozottak — különösen az utógondozott fiúk — magas számban tartottak kapcsolatot szüleikkel (arányuk átlagosan 40-50% között van), ugyanakkor az utógondozói ellátottak esetében ez az arány mintegy 30%. Megerősítik mindezt az interjúk is, ahol szintén megfigyelhető a fentiekben leírt különbség utógondozottak és utógondozói ellátottak között, továbbá nagyon magas azoknak a fiatal felnőtteknek a száma, akik egyáltalán nem tartottak kapcsolatot családjukkal. Az utógondozói ellátottak esetében a nagykorúság elérése utáni kapcsolattartás vizsgálata is fontos, mivel ez teszi lehetővé az ellátásból történő kilépést, hiszen a családi háttér hiánya gátolja a fiatal felnőttek visszailleszkedését és az önálló életvitel kialakítását, ami egyértelműen a további intézményes (utógondozói, szociális) ellátás igénybevételét jelentheti. A fiatal felnőttek elsősorban a szüleikkel, családjukkal vannak kapcsolatban, de jelentős azok száma, akik segítő intézményekkel és barátokkal tartanak kapcsolatot. Az interjúk még sötétebb képet mutatnak, hiszen a választ adók kb. 45-47%-a (közel a fele) egyáltalán nem tart kapcsolatot szüleivel.

A legfontosabb problémák közé tartozik a fiatal felnőttek iskoláztatása, mivel a képzettséggel nem rendelkező fiatal felnőttek a munkanélküliségtől leginkább veszélyeztetett csoportba tartoznak. Az utógondozottak és az utógondozói ellátottak iskolázottságában jelentős különbséget vehetünk észre, amit az mutat, hogy az utógondozottak között nagy számban vannak azok, akik csak az általános iskolát végezték el, a középfokú oktatásban résztvevők is inkább szakmunkásképző iskolát végeztek. Ezzel ellentétben az utógondozói ellátottak körében a középfokú oktatásban résztvevők száma a legmagasabb, s bár ezek közül legtöbben szakmunkásképző iskolákba jártak, az utógondozottakhoz képest mégis nagyobb az aránya azoknak, akik szakközépiskolában, gimnáziumban tanultak (kivételesen a kollégiumban elhelyezettek). Az utógondozottak között szintén megfigyelhető, hogy a nevelőszülőknél nevelkedettek magasabb arányban tanultak a középfokú oktatásban, mint akik gyermekotthonban éltek nagykorúságukig. Ez a különbség az utógondozói ellátottak esetében szintén megjelenik, de nem ilyen jól láthatóan. Az interjúk alátámasztják a táblázatok adatait, mivel jól látható, hogy az utógondozói ellátottak között kevesebb a csak általános iskolát, és több a középiskolát végzett fiatal felnőtt, mint az utógondozottak között.

Az utógondozás alatt álló fiatal felnőtt életvitelszerű tartózkodási helye és az utógondozói ellátásból kilépő fiatal felnőtt tényleges tartózkodási helye (ahol az utógondozó elérheti) a fiatal felnőtt lakhatásáról, s így áttételesen az utógondozás és az utógondozói ellátás sikeréről vagy kudarcáról szolgál fontos adatokkal. Sajnos, a rendelkezésemre álló adatok száma nagyon alacsony, kevés esetről tudunk. Mindezek alapján nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket, bár markáns kép rajzolódik ki belőlük. Az utógondozottak

esetében a fiatal felnőttek lakhatásának leggyakoribb megoldása az, hogy hazatértek szüleikhez. Ezt követi a saját lakás és az abban kialakított önálló életvitel. Az élettárs, házastárs által biztosított lakhatás ennél kisebb számban fordul elő, aminek az is oka lehet, hogy külön kategóriának tekintetem a házastársat és az élettársat, együttes számuk meghaladja a saját lakásban élő fiatal felnőttek számát. A lakásmegoldások sorában még az albérletet érdemes megemlíteni, amelyek száma kezdetben magasabb volt, mint a házastársak és az élettársak által külön-külön biztosított lakásmegoldások száma, de később már jelentős csökkenést mutat. Ennek oka lehet, hogy az albérletek ára jelentősen nő, így a fiatal felnőttek nem tudják igénybe venni, mivel körükben jelentős a munkanélküliség, ami a vizsgálat adatai szerint még emelkedik is. Az utógondozói ellátásból kilépő fiatal felnőttek esetében szintén a szülőkhöz való hazatérés a leggyakoribb megoldás, azt követi a saját lakás, majd az élettárs, a házastárs által biztosított lakhatás (ha a házastársat és az élettársat két külön kategóriaként kezeltem) és az albérlet, hasonlóan az utógondozottakhoz. Egyetlen tényező esetében mutatkozik eltérés, ez pedig az, hogy magasabb a szociális intézményekben ellátottak száma. (Ami érthető, ha arra gondolunk, hogy az utógondozói ellátás igénybevételének egyik oka lehet az, ha a fiatal felnőtt szociális intézménybe vár felvételre.) Az interjúkból az utógondozottak esetében más kép rajzolódik ki, mivel lényegesen többen alakítottak ki önálló életvitelt, mint akik hazamentek a családjukhoz.

Megpróbáltam megvizsgálni a fiatal felnőttek esetleges speciális szükségleteit is, mivel ezek szintén gátolhatják társadalmi (re)integrációjukat. Sajnos — elsősorban az utógondozottak körében — nagyon kevés adatot kaptunk, ami nem nyújt lehetőséget igazán korrekt megállapításokra, mivel az alacsony számok mindenképpen eltorzítják a valóságot. A gyermekvédelmi szakellátórendszerben végzett felmérések alapján (Forrás: Büki Péter 1999-2001. évi kutatásai) kijelenthető, hogy a gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló populáción belül a speciális szükségletű gyermekek aránya 28-30%-ra tehető, a legsúlyosabb esetek pedig óvatos becsléssel 10-11%-ra. Ennek megfelelően legalább 400-450 súlyos esetet vagy 1200 speciális szükségletű fiatal felnőttet kellett volna összesen jelezni az utógondozottak és az utógondozói ellátottak között. Ezzel szemben a legmagasabb szám (1999-ben 413 eset) alig éri el az alsó küszöbként megjelölt 10%-ot, de ezek nem súlyos esetek, hiszen közülük 185 esetben tanulásban akadályozott fiatal felnőttet jeleztek. Mindez arra utal, hogy érdemben nem mondhatunk semmit, mivel a kapott adatok alapján felelőtlennek lenne bármit állítani. Mindezt alátámasztják az interjúk is, ahol szintén nagyon alacsony a jelzett speciális szükségletű fiatal felnőttek száma.

Fontos volt annak feltárása is, hogy az utógondozói ellátás igénybevételének mi a jellemző oka. Ennek alapján megállapítható, hogy a legmagasabb számban a nappali tagozaton folytatott tanulmányok miatt veszik igénybe a fiatal felnőttek az utógondozói ellátást. Ezt akár örvendetes jelenségnek is tarthatjuk, hiszen ezáltal a fiatal felnőtteknek lehetőségük lesz a biztos munkába állásra, s képesek lesznek kialakítani önálló életvitelüket. Meg kell azonban azt is vizsgálni, hogy valóban szükségesek-e a tanulmányok a fiatal felnőtt számára, s nem csak az ellátás határidejét óhajtja meghosszabbítani ilyen módon. Ez utóbbit alátámaszthatja, hogy évről-évre többen veszik igénybe az ellátást ezzel az indokkal. Ehhez hasonlóan évről-évre magasabb számban — bár a tanulmányokat folytatókhöz képest kevesebben — veszik igénybe az ellátást azzal az indokkal, hogy önállóan nem tudják biztosítani a létfenntartásukat. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatal felnőttek munkába állása egyre több gondot okoz. Közülük mindkét esetben a nevelőszülőnél élő fiatal felnőttek száma magasabb a gyermekotthonban elhelyezett fiatal felnőttek számánál, a tanulmányokat folytató fiatal felnőttek esetében az eltérés nagyon jelentősnek mondható, ami arra utal, hogy a nevelőszülőnél élőknek jobbak a tanulási esélyeik. Szintén magas az általános iskola és diákotthonok gyermekotthonaiban élő fiatal felnőttek száma, akik e két ok miatt veszik

igénybe az ellátást, de a számuk csak kismértékben emelkedik. Fontos megfigyelés, hogy a szociális intézménybe felvételre váró fiatal felnőttek túlnyomó többsége az általános iskola és diákotthonok gyermekotthonaiban veszi igénybe az utógondozói ellátást, míg nevelőszülőnél nagyon alacsony számban élnek fiatal felnőttek, akik ezzel az indokkal veszik igénybe az ellátást. Ez sérti ezeknek a fiatal felnőtteknek az esélyegyenlőségét. Az interjúk feldolgozásából származó adatok teljes mértékben megegyeznek ezzel, mivel a fiatal felnőttek közül a legtöbben tanulmányaik folytatása miatt veszik igénybe az utógondozói ellátást, továbbá valamivel kevesebben azért, mivel létfenntartásukat önállóan nem tudják biztosítani, és nagyon csekély azok száma, akik szociális intézménybe várnak felvételre.

A fiatal felnőttek utógondozói ellátása megszűnésének vagy megszüntetésének okait is vizsgáltam, amelyek áttételesen az utógondozói ellátás sikerességéről szolgáltathatnak adatokat. Az utógondozói ellátás megszüntetésére nagyon magas számban került sor. Ennek alapján működhetne úgy is a rendszer, hogy a fiatal felnőttek nagykorúságuk után ugyan ellátásban maradnak, de rövid idő után meg is szűnik a szolgáltatás igénybevétele, s hazatérnek a családjukba vagy önálló életvitelt alakítanak ki. Valójában nem ez történik, hanem a bekerülők magas száma miatt magas az ellátásból kiváló fiatal felnőttek száma. Jellemző adat, hogy egyharmaduk nem is vette igénybe az ellátást, ami az igények felmérésének hibáit és az ellátásra felterjesztés indokolatlan voltát mutatja. A legtöbb ellátást elhagyó fiatal felnőtt gyermekotthonban élt, ami azt is jelzi, hogy a gyermekotthoni körülmények között a fiatal felnőttek beillesztése a csoportba problémákat vet fel.

A fiatal felnőttek foglalkozásának vizsgálata elárulja, hogy a fiatal felnőttek közül hányan tudnak elhelyezkedni, s ők milyen munkát végeznek, továbbá hány fiatal felnőtt tanul és milyen intézményben. Az eredményes utógondozás legnagyobb akadályja az, hogy a fiatal felnőttek nem rendelkeznek munkaviszonnyal és így megfelelő munkabérral sem, amely gátolja önálló életvitelük kialakítását és társadalmi integrációjukat. Az utógondozottak közül sokan munkanélküliek (az utógondozott lányoknál 30-40%, az utógondozott fiúknál 18-32% között található a munkanélküliek aránya), s általában nem kapnak járadékot (az összes utógondozott közül a lányok 20-30%-a, a fiúk 14-22%-a). A munkát végző fiatalok többsége fizikai munkát végez (az összes utógondozott közül a lányoknál 25-35%, a fiúknál 20-40% az arányuk), és nagyon kevesen tanulnak tovább (az összes utógondozott közül a lányoknál 5-15%, a fiúknál 10-30% az arányuk, és főleg általános iskolát végeznek). Az utógondozói ellátottak között is sok a munkanélküli (az utógondozott lányoknál 13-28%, az utógondozott fiúknál 18-40% között található a munkanélküliek aránya), általában ők sem kapnak járadékot (az összes utógondozott közül a lányok 7-18%-a, a fiúk 8-20%-a). A munkát végző fiatalok inkább fizikai munkát végeznek, és nagyon sokan tanulnak (az összes utógondozott közül a lányok 39-57%-a, a fiúk 43-51%-a, főleg középiskolát végeznek). Mindez arra mutat, hogy az utógondozói ellátottak lényegesen képzetesebbek lesznek, így könnyebben munkába tudnak majd állni, ezzel ellentétben az utógondozottak munkába állása jóval nehezebb lesz. Az utógondozottak és az utógondozói ellátottak munkába állását vizsgálva pedig ellentétes tendenciákat figyelhetünk meg, az utógondozottak között emelkedik, az utógondozói ellátottak között csökken a munkanélküliek száma. Az interjúkból kirajzolódó kép megegyezik az adatok feldolgozása során nyert információkkal, mivel itt is magasabb a munkanélküliek száma az utógondozottak között, míg az utógondozói ellátottak körében jelentősen több fiatal felnőtt folytat tanulmányokat.

Vizsgáltam a támogatások igénybevételét, mivel ezek az önálló lakhatás biztosítását szolgálják. Ezek között felmértük az otthonteremtési támogatás, az életkezdési támogatás és az egyéb támogatások igénybevételét, mivel az utóbbiak az otthonteremtési támogatás kiegészítését és az önálló lakhatás biztosítását szolgálják. Érdekes jelenséget figyelhetünk meg az utógondozottak körében, ugyanis csökkent az otthonteremtési támogatásban részesült

fiatal felnőttek száma, s ez különösen igaz az utógondozott fiúk esetében, mivel ott az adatok folyamatos csökkenést mutatnak. Ez ellentétben áll az országos statisztikai összesítésekkel, melyet a Szociális és Családügyi Minisztérium tesz közzé évről-évre, s amely szerint folyamatosan emelkedik a támogatást igénybevevők száma. Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy aránylag magas az egyéb támogatást igénybevevők száma, különösen az utógondozott fiúknál. Az utógondozói ellátottak körében ugyanazt a jelenséget figyelhetjük meg, mint az utógondozottak esetében, tehát az otthonteremtési támogatásban részesültek számának csökkenését, továbbá az egyéb támogatások igénybevételének folyamatos emelkedő tendenciáját. Az interjúk és az adatok itt némiképp ellentmondóak. Az adatok szerint több utógondozói ellátott kapott támogatást, mint utógondozott. Az interjúk ennek az ellentétéről számolnak be, az utógondozottak magasabb számban kaptak otthonteremtési támogatást, mint az utógondozói ellátottak. Az interjúk feldolgozása azt is mutatja, hogy az egyéb támogatások igénybevételére jelentéktelen számban került sor, amelynek oka nagy valószínűséggel az információhiány. A fiatal felnőttek lakáshelyzetére is jellemző az, hogy az utógondozottak közül lényegesen többen rendelkeztek saját lakással, mint az utógondozói ellátottak, de még így is azoknak az utógondozott fiatal felnőtteknek a száma a magasabb, akik nem rendelkeznek lakással.

Végül néhány szót egy olyan szempontról, amely csak az interjúkban szerepelt. A fiatal felnőttek kulturális szokásainak összesítése is érdekes lehet számunkra, mivel ez alátámasztja azt a feltevést, hogy a fiatal felnőtteknek gondot okozhat a szabadidő eltöltése.

9. tábla

A fiatal felnőttek kulturális szokásai

Színház		Utógondozott	Utógondozói ellátott
	Igen	7	30
	Nem	46	31
Mozi			
	Igen	19	36
	Nem	34	25
Múzeum, kiállítás			
	Igen	7	30
	Nem	46	31
Televízió			
	Igen	50	57
	Napi 1-3 óra	22	43
	Napi 3-5 óra	20	11
	Napi 5 óránál több	8	3
	Nem	3	4
Olvasás			
	Igen	42	51
	Könyv	22	30
	Újság	20	21
	Nem	11	10

Sport			
	Igen	13	37
	Nem sportol	40	24
Kirándulás			
	Igen	24	41
	Nem	29	20
Nyarlás			
	Igen	22	38
	Nem	31	23

Ezeknek az adatoknak az alapján elmondható, hogy a fiatal felnőttek legfontosabb szabadidős tevékenysége a televízió-nézés, kevesebben olvasnak, járnak moziba, színházba, kiállításra. Az utógondozottak körében nem jellemző a sport mint szabadidős tevékenység, s kevesen tudnak kirándulni, nyaralni menni szabadidejükben. Mindennek elsődleges okaként a pénzhiányt említik, amint az az interjúkból kiderült. Az utógondozói ellátottak lényegesen nagyobb számban sportolnak, valamint kirándulnak, nyaralnak. Ennek oka az lehet, hogy nagyon sok esetben az intézmény vagy személy — ahol élnek — biztosítja számukra mindezt.

A kutatás eredménye

A kutatás alapján azt mondhatom az utógondozásról és az utógondozói ellátásról, hogy olyan nehézséget jelent a gyermekvédelem számára, amelyet az saját eszközeivel nem tud megoldani, mivel a felmerülő problémák nem csupán a gyermekvédelmet érintik. Éppen ezért nem lehet az utógondozottak számát növelni, és az utógondozói ellátottak számát csökkenteni akkor, ha csak abból indulunk ki, hogy mit kell tenni a gyermekek nagyobb önállósága, jobb családi kapcsolatai, megfelelőbb iskoláztatása érdekében. Ez azt jelenti, hogy elsősorban nem a kimeneti oldalon szükséges megtenni a megfelelő lépéseket (bár ezek is fontosak), hanem a bemeneti oldalon kell mindent elkövetni azért, hogy a gyermekek saját családjukban nevelkedjenek, s minél kisebb számban kerüljenek beutalásra a gyermekvédelmi szakellátás intézményrendszerébe. Amennyiben pedig erre mégis sor kerülne, akkor minél rövidebb időn belül térjenek vissza saját családjukba. (Bár a bemeneti oldal problémái sem csak a gyermekvédelmet érintik.)

Természetesen egy családjában nevelkedő gyermektől sem elvárható, hogy a nagykorúság elérése után azonnal képes legyen önálló életvitelt kialakítani, még kevésbé várható el tehát ez egy gyermekvédelmi gondoskodásban felnőtt ember esetében. Emiatt tehát indokolt lehet az utógondozói ellátás igénybevételének magas száma, de a cél mindenképpen az, hogy ez a szám csökkenjen, mivel a rendszer működését jelentősen megnehezíti. De mint az előzőekben utaltam rá, ezt elsősorban a bemeneti szabályozással, és csak másodsorban kimeneti szabályozással érhetjük el.

Szükséges lenne a kutatás folytatása, mivel a fenti állításokat csak egy több éven keresztül folyó adatgyűjtéssel és interjúk felvételén keresztül történő utánkövetéssel lehet igazolni. A kutatás folytatása részben újabb adatlapok kitöltését és újabb interjúk készítését, részben a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Szociálpolitikai Főosztályával együttműködve a gyermekvédelmi gondoskodásból nagykorúságuk után kikerülő fiatal

felnöttek szociális ellátórendszerekbe való belépésének vizsgálatát (pl. a 18-24 éves hajléktalanok és a pályakezdő munkanélküliek között), ezen kívül a meglévő anyagok másodelemzését, az adattáblák és az interjúk megyei bontásban történő feldolgozását jelenti. Célszerű lenne a kutatás folytatása során a meglévő interjúk alapján esettanulmányokat, valamint néhány interjúalannyal mélyinterjút is készíteni, amelyek később az utógondozók felkészítésében is hasznosíthatóak.

Ha az utógondozás során az utógondozó nem képes érdemben támogatni a fiatal felnőtt iskoláztatását, lakáshoz jutását és munkába állását, akkor az utógondozás valószínűleg nem lesz eredményes. Ide tartozik, hogy még ha képes is megadni a szükséges támogatást, az akkor sem vezethet eredményre egy év alatt. Ha az utógondozás az idő rövidsége vagy az érdemi támogatás hiánya miatt nem eredményes, akkor nem lehetséges a fiatal felnőtt sikeres társadalomba integrálása. Ez viszont megnöveli annak veszélyét, hogy a fiatal felnőtt megjelenik a szociális ellátórendszerben, így mindaz, amit addig az önálló életvitel kialakítása érdekében tett az utógondozó, értelmét veszti.

Amennyiben az utógondozói ellátás szolgáltatásaival biztosítja azokat a körülményeket, amelyeket a törvényből adódóan kötelessége, akkor továbbra is azt a helyzetet tartja fent, amit a fiatal felnőtt korábban már tapasztalt és megszokott átmeneti vagy tartós nevelése során. Így nem kell gondoskodnia magáról, hiszen mások úgyis gondoskodnak róla. Ezért kevésbé motivált arra, hogy céljait felismerve saját erőből — utógondozói segítséggel — próbáljon ezen változtatni. Ha mégis sikerülne olyan munkát találnia, amely jövedelmi viszonyai jelentős mértékű javulását eredményezi, akkor az utógondozói ellátását meg kellene szüntetni, hiszen az a továbbiakban nem indokolt. Vagyis rövid távon úgy jár jól, ha nem tesz erőfeszítéseket azért, hogy munkát találjon, illetve alkalmi vagy illegális munkából érdemes jövedelmet szereznie. A fiatalok fekete gazdaságba kényszerítése nem lehet hosszú távú célja senkinek.

Mindezek megerősítik azt a következtetést, hogy a kimeneti szabályozás mellett a bementi szabályozás kérdéseivel is nagyon fontos lenne foglalkozni.

Ha megvizsgáljuk a szakmai hipotézisben foglaltakat és az okokat, akkor a következőket mondhatjuk:

- A fiatal felnőttek jelentős százaléka (44%) 10 évnél hosszabb időt tölt el gondoskodásban, amely megnehezítheti sikeres társadalmi integrációját.
- Évek óta egyre többen veszik igénybe az utógondozói ellátást (1997-ben 3019 fő, 1998-ban 3391 fő, 1999-ben 3865 fő, 2000-ben 3937 fő), és egyre kevesebben az utógondozást (1998-ban 2423 fő, 1999-ben 751 fő, 2000-ben 725 fő). Lehetőség szerint az utógondozói ellátást minél hosszabb időre, akár 24 éves korukig szeretnék igénybe venni a fiatal felnőttek. Ezzel ellentétben az utógondozást nem is kérték minden esetben, s csak rövid ideig veszik igénybe. Nagyon sok esetben csak a kötelező egy évre rendelik el, majd utána a fiatal felnőtt szükségleteire tekintet nélkül megszüntetik.
- A fiatal felnőttek jelentős százalékának megváltozott az elhelyezése (4421 fiatal felnőttből legalább egyszer 3919-nek, ami 88,6%, nem csak egyszer 4421 fiatal felnőttből 2700-nak, azaz 61%-nak), amely hozzájárul nem megfelelő szocializációjukhoz, sérti az állandósághoz, a biztonsághoz, a kiszámíthatósághoz való jogukat.
- A gyermekek és a fiatal felnőttek nem rendelkeznek elegendő információval arról, hogy mi miért történik velük, továbbá az információhiány nem teszi lehetővé olyan szolgáltatások igénybevételét, amelyek segíthetik önálló életvitelük kialakítását, társadalmi integrációjukat.
- A családdal a kapcsolattartás túl gyenge, esetleges, sok esetben nincs is, ami gátolja a gyermekek visszailleszkedését családjukba a nagykorúság elérése előtt vagy után, továbbá megnehezíti a fiatal felnőttek önálló életvitelének kialakítását.

- Az önállóság kialakításának terén sok a hiba, a hiány (önálló gondolkodás, önellátás, pénzkezelés). Az önállóságra nevelés sok esetben az utógondozás és az utógondozói ellátás alatt válik problémává (s még akkor sem megoldott problémává, tehát még akkor sem tudnak vele minden esetben érdemben foglalkozni), pedig az önállóság kialakítása a gyermekkorban a gondoskodásba utalás után a gondozási-nevelési folyamat egyik fő célja. Az utógondozott azt gondolja az utógondozásról, hogy most megtanítják őt a pénz beosztására, az önellátásra, vagyis az önállóságra. Ezzel ellentétben mindennek elsajátítása már gyermekkorban szükséges. Ezért szükséges a gyermekek nevelőinek továbbképzése.
- A fiatal felnőttek szocializációja (kötődés, kudarcűrés, érzelmi élet, társas viszonyok, partnerkapcsolatok, szabadidő eltöltése, ellátásra szocializáltság) sok esetben problémákat vet fel. A kudarcűrés alacsony szintje vagy hiánya megnehezíti beilleszkedésüket akár lakóközösségükbe, akár munkahelyük kollektívájába. Kötődési és érzelmi életük problémái a társas kapcsolatok, a családalapítás során jelentkezhetnek. Már gyermekkorban szükséges orientálni a szabadidő eltöltését, mivel sok interjú tanúbizonysága szerint ez is nehézséget okoz. Nagyon magas számban jelenti a szabadidő eltöltésének módját a televíziózás, elsősorban sorozatok nézése. Ugyanakkor nagyon kevesen járnak színházba, múzeumba, kiállításokra, kirándulni, sportolni; moziba valamivel többen járnak, s az olvasó fiatalok többsége is csak újságot szokott olvasni, elsősorban napilapokat és életmódmagazinokat (divatlapok, női lapok, zenei újságok, autós újságok stb.).
- A fiatal felnőttek általában aluliskolázottak, nagyon sokan csak az általános iskolát végezték el. A cél az lenne, hogy lehetőség szerint minden gyermek legalább középfokú képesítéssel rendelkezzen, mivel ez megkönnyíti munkába állását. A beiskolázás során mindig figyelembe kell venni, hogy a gyermek olyan szakmát tanuljon, amely keresett a munkaerőpiacon, továbbá lakhelyén vagy annak közelében el is tud helyezkedni szakmájában. Szükséges a tehetséggondozás, s lehetőség szerint növelni kellene a felsőfokú szakképzésben és a felsőoktatásban tanuló fiatal felnőttek számát. Ennek érdekében szükséges a gyermekek nevelőinek, a fiatal felnőttek utógondozóinak a továbbképzése, felkészítésük a megváltozott feladatok ellátására, és új ismeretek átadása számukra, hogy naprakészek legyenek a gyermekek és fiatal felnőttek megfelelő iskoláztatáshoz szükséges információk terén.
- A munkába állás nehézségei hátráltatják a fiatal felnőttek önálló életvitelének kialakítását, mivel jelentős számú utógondozott és utógondozói ellátott nem rendelkezik megfelelő állandó munkahellyel, s így jövedelemmel sem. Ennek oka általában a nem megfelelő iskolázottság, a lakhelyükön és közelében lévő üres munkahelyek korlátozott száma és a védőmunkahelyek hiánya.
- A lakáshoz jutás komoly nehézségekbe ütközik. Az utógondozók — s így a fiatal felnőttek — nem ismerik a lakástámogatási rendszert, mivel az interjúkból az derül ki, hogy a legtöbb lakással rendelkező fiatal felnőtt csak a megtakarításából és az otthonteremtési támogatásból vásárolt ingatlant, más támogatást nem vett igénybe. Ezek a források azonban nem elégségesek egy városi lakás megvételére az esetek többségében. A kisebb településeken megvásárolt ingatlanokat viszont több esetben elhagyták vagy eladták, és városi albérletbe költöztek, mivel munkahely nélkül nem tudták fenntartani magukat és az ingatlant.
- A megtakarítások, pénzkezelés problémát okoz a nagykorúság elérése után. Sok esetben a fiatal felnőttek a nagykorúságuk után kézhez kapott addigi megtakarításaikat rövid időn belül elköltik, de előfordul az is, hogy a fiatal felnőttek családja használja fel a megtakarításokat saját célokra, ezáltal kismizve a fiatal felnőttet vagyonaiból.
- Az utógondozó felkészültsége nem minden esetben megfelelő, módszerként többnyire a látogatásokat, a beszélgetéseket, a konkrét segítségnyújtást (pl. ügyintézésben)

alkalmazzák, amelyek elsősorban lelki támogatást jelentenek a fiatal felnőtt számára. Szükséges az együttműködés kialakítása is az utógondozók munkáját segítő intézményekkel és személyekkel.

- A gyámhivatali gyakorlat is több problémát vet fel. A gyámhivatal minden nagykorúvá váló gyermek esetében elrendeli az utógondozást, akkor is, ha a fiatal felnőtt nem kéri azt. Ezt azonban csak a Gyermekvédelmi törvény rendelkezése szerint kötelező egy évre írják elő, majd annak letelte után megszüntetik, tekintet nélkül arra, hogy milyenek a fiatal felnőtt szükségletei, holott az utógondozás szintén a fiatal felnőtt 24 éves koráig tarthat szükségleteinek megfelelően. A fiatal felnőtt szükségleteiről a gyámhivatal értesülhet (feltéve, hogy az utógondozó jól látja el feladatát), mivel az utógondozó negyedéves jelentési kötelezettséggel bír.

A kutatás adatainak feldolgozása részben tehát igazolta a szakmai hipotézist és az abban szereplő okok meglétét, továbbá azt, hogy az utógondozás és az utógondozói ellátás problémájának megoldására a gyermekvédelmi szakellátás intézményrendszere önmagában nem képes. A leginkább jellemző probléma véleményem szerint az, hogy az ellátásból nincsen kivezető út, ami legjobban mutatja a rendszer diszfunkcionális működését, továbbá az, hogy az utógondozottak és utógondozói ellátottak lakáshoz jutása és munkába állása nem csak a gyermekvédelem feladata kellene hogy legyen, mivel más ellátórendszerek kompetenciájába is tartozik. Így csak ezek együttműködésével, társadalmi programként, a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem részeként lenne lehetséges a megoldás.

A kutatás adatainak értékelése rávilágított ezekre a problémákra, amelyek megoldása érdekében szükséges lenne az adatokból levonható következtetéseket tartalmazó stratégiai célkitűzések és a megvalósításukra tett szakmai javaslatok megfogalmazása. A célkitűzések segítségével és a javaslatok felhasználásával elkezdődhet az utógondozás és az utógondozói ellátás funkcióinak szélesebb keretben történő újraértelmezése, szakmai szabályainak kidolgozása, amely elősegítheti ezeknek az ellátásoknak a jogszabályoknak és a szakmai elveknek megfelelő, színvonalas megvalósítását.